

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/78832>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

'WAT IS POEZIE?'
OVER ROMAN JAKOBSON

Anja DE FEIJTER

Eens, in de luttele minuten die restten na het beraad na verdediging van een proefschrift, sprak ik met Hugo Brems over de mogelijkheid om het onderscheid tussen traditionele en experimentele poëzie dat door Gerrit Kouwenaar (1954) in zijn 'Inleiding' tot de bloemlezing *Vijf 5 tigers* wordt gemaakt, te lezen in Jakobsoniaanse zin. Kouwenaar spreekt in die tekst over traditionele poëzie als 'mededelingspoëzie' tegenover experimentele poëzie als poëzie waarin taal geen middel is, maar doel. In termen van Roman Jakobson (1896-1982) geformuleerd komt dit neer op het onderscheid tussen verschillende taalfuncties: tegenover taal waarin de communicatieve of referentiële functie domineert, staat taal waarin de esthetische of poëtische functie overheerst. Om uit te leggen hoe dan in het experimentele gedicht de verhouding van de dichter tot de taal is, formuleert Kouwenaar een omkering van de 'traditionele' verhoudingen in juridische zin: niet de dichter schrijft de taal de wet voor, maar de taal schrijft voor wat de dichter kan doen en laten. Jakobson doelt in de poëtische functie op de autonomie van de taal, op een gebruik van taal waarbij taal zich als zodanig doet voelen; Kouwenaar zal jaren later zeggen dat het in poëzie steeds meer erom gaat, 'de taal te laten gebeuren'. In zijn

definitie van het experimentele gedicht uit het midden van de jaren vijftig is al veel van die opvatting van autonomie te beluisteren:

Het gedicht drukt dus niet uit, het is geen versierd dwangbuis voor een schone slaapster, geen geïmiteerd stuk realiteit als een portret of een stilleven, maar een in zich zelf besloten stuk actie, een compacte bol vol spanningen, opgewekt door een conglomeraat van oorzaken en gevolgen: klanken, ritmen, beelden, betekenissen en hun als hengelstukken uitschuifbare verlengstukken.

Wat hier, in de woorden van de dichter, gebeurt, is dat expressie en mime-sis worden afgezworen, ten gunste van autonomie van de taal. In termen van Jakobson: de expressieve of emotieve taalfunctie wordt, evenals de referentiële functie, ondergeschikt gemaakt aan de poëtische functie die de dominante positie in de hiërarchie van taalfuncties inneemt.

In 1991 verscheen een nieuwe inleiding in de literatuurwetenschap, *Literatuur en context* (Zeeman 1991). Bij de voorbereiding daarvan was wijlen Wim Bronzwaer betrokken, toen hoogleraar Algemene Literatuurwetenschap in Nijmegen. Pas veel later heb ik begrepen hoe behartigenswaardig zijn commentaar was bij wat ik over de analyse van 'Les Chats' uit 1962 had geschreven. Hij vond het van groot belang dat daarin wordt gewezen op het feit dat Jakobson zich in deze beroemde en beruchte analyse niet beperkt tot het gedicht dat het centrale object van onderzoek is, maar andere gedichten van Baudelaire mede in zijn analyse betreft. Dit duidt op een belangrijk probleem in de geschiedenis van ons vak, waarin al te vaak ten onrechte een rechtstreeks verband is gelegd tussen een werkimmanente of tekstgerichte benadering en de theorie van Jakobson. Misschien kunnen beide tradities uiteen gehouden worden aan de hand van autonomie van het werk versus autonomie van de taal. Hans Bertens (2001) heeft recent nog eens benadrukt dat de Anglo-Amerikaanse traditie van het New Criticism en de Oost- en Midden-Europese van Russisch Formalisme en Tsjechisch Structuralisme zich volledig los van elkaar ontwikkeld hebben. Hij houdt beide tradities uiteen onder de hoofdstuktitels 'Reading for Meaning' en 'Reading for Form'.

Heel veel jaren eerder maakte ik kennis met 'Closing Statement: Linguistics and Poetics' van Jakobson uit 1960 (in Sebeok 1960, 350-377). Dat was in de colleges van Elrud Ibsch. Nadat zij in 1976 als hoogleraar was

benoemd, konden wij aan de Vrije Universiteit in Amsterdam ook Algemene Literatuurwetenschap studeren. Van haar leerde ik bewondering voor de breedte van Jakobsons ontwerp van de literaire communicatiesituatie en voor de mogelijkheid om binnen dat kader een definitie te geven van literatuur en poëzie. Maar deze waardering was met reserve gemengd. Zij vertelde ons hoe ze als student gedeeld had in het enthousiasme over Jakobsons opvatting van literatuurwetenschap, maar vervolgens teleurgesteld werd door het uitblijven van aandacht voor de lezer die zij tot object van onderzoek wilde maken.

Kort geleden legde ik aan Daniël Rovers, vorig jaar aan de Vrije Universiteit Brussel gepromoveerd bij Bart Vervaeck, voor dat de auteur niet uit het brede perspectief van Jakobson is verdwenen. Dat kan vooral ook ontleend worden aan het vroege essay 'What is Poetry?' uit 1933 (in Rudy 1981, 740-750). Hierin brengt Jakobson de expressieve en communicatieve functie ter sprake in hun onderling verband en in verband met de poëtische functie: 'Because the poeticity of the verbal act makes it very clear that communication is not of prime importance, "censorship" can be relaxed'.

In Praag werd in 1921 de monografie over de nieuwste Russische poëzie gepubliceerd, die is gebaseerd op een voordracht die Jakobson voor de Moskouse Linguïstische Kring in 1919 had gehouden en die in het bijzonder handelt over de futuristische poëzie van Velimir Chlebnikov. Een vertaling in het Duits verscheen in 1972. In deze tekst (Jakobson 2007) wordt het fundament

gelegd voor de definitie van de poëtische functie als 'focus on the message'. Jakobson treft in 'Die neueste russische Poesie' een eerste onderscheid tussen verschillende taalfuncties, omschrijft poëzie als 'taal in haar esthetische functie' en de poëtische functie als 'gerichtheid op de uitdrukking' ('Ausrichtung auf den Ausdruck'). Deze laatste formule ligt ten grondslag aan de formule van de 'focus on the message' uit de 'Closing Statement: Linguistics and Poetics'. In 'What is Poetry?' definieert Jakobson de poëtische functie in contrast met de expressieve en de referentiële functie: 'Poeticity is present when the word is felt as a word and not a mere representation of the object being named or an outburst of emotion'. Het gaat steeds om een hiërarchie van taalfuncties. Literatuur en poëzie worden gedefinieerd aan de hand van de onmisbare voorwaarde van de poëtische functie, zonder dat andere taalfuncties worden uitgesloten.

Aan 'What is Poetry?' is ook de opvatting van het taalteken als 'niet-monogaam' te ontlenen. Daarin kan een losse zinspeling gelezen worden op het proces van semantisering als gevolg van de poëtische functie. Door een vorm van taalgebruik waarin taal zich als zodanig laat voelen, worden de taaltekens zelfstandig. Ze maken zichzelf 'vrij' van bestaande betekenissen, gaan nieuwe relaties aan en verwerven nieuwe betekenissen.

In de biografie van Roland Holst is de mooie pullover-anekdote te lezen. Ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag, in 1948, maakt Carel Willink in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen een portret van Roland Holst. De dich-

ter heeft verschillende keren geposeerd, maar Willink heeft ook geschilderd naar een paspop met pullover. Roland Holst zou nooit van het schilderij gehouden hebben: 'Het hatelijke commentaar dat de trui meer "gebreeën" dan geschilderd was (beurtelings toegeschreven aan de Bergense schilders Jan van Herwijnen en Henri ten Holt), werd een standaardgrapje van Roland Holst dat hij debiteerde zodra het portret ter sprake kwam; behalve als Willink er bij was' (Van der Vegt 2000).

Roland Holst was een groot lezer van William Butler Yeats. In 1977 publiceerde Jakobson zijn analyse van 'The Sorrow of Love' van Yeats (in Pomorska e.a., 1987, 216-249). Naast de editiegeschiedenis, varianten en de ingrijpend verschillende eerste en laatste versie van het gedicht, worden ook de memoires van de dichter in het onderzoek betrokken. Yeats had geen waardering voor de schilderkunst van Degas. Dat is voor Jakobson voldoende aanleiding om zijn analyse met een beroemd geworden anekdote over de schilder Degas te beginnen: 'Paul Valéry, both a poet and an inquisitive theoretician of poetry as an "art of language", recalls the story of the painter Degas, who loved to write poems, yet once complained to Mallarmé that he felt unable to achieve what he wanted in poetry despite being "full of ideas". Mallarmé's apt reply was: "It is hardly with ideas, my dear Degas, that one makes poetry. It is with words".'

Bij de legendarische talenkennis van Jakobson heb ik het altijd betreurd dat het Nederlands daar niet toe behoorde. Hoe hij geschreven zou hebben over een gedicht van Van Ostaïjen of van

Lucebert, heeft mij meer dan eens bezig gehouden. En daarvan droom je dan wel eens.

Literatuur

BERTENS 2001

H. Bertens, *Literary Theory: The Basics*. London e.a., 2001.

JAKOBSON 2007

R. Jakobson, 'Die neueste russische Poesie', in: *Poesie der Grammatik und Grammatik der Poesie*. Band 1. Berlin, 2007, 1-125.

KOUWENAAR 1954

G. Kouwenaar, 'Inleiding', in: *Vijf tigers. Een bloemlezing uit werk van Remco Campert, Jan Elburg, Gerrit Kouwenaar, Lucebert, Bert Schierbeek,*

met een inleiding van Gerrit Kouwenaar. Amsterdam, 1954.

POMORSKA E.A. 1987

K. Pomorska & St. Rudy (eds.), *Roman Jakobson, Language in Literature*. Cambridge e.a., 1987.

RUDY 1981

St. Rudy (ed.), *Roman Jakobson, Selected Writings III. Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*. The Hague e.a., 1981.

SEBEOK 1960

Th. A. Sebeok (ed.), *Style in Language*. Cambridge, 1960.

VAN DER VEGT 2000

J. van der Vegt, *A. Roland Holst. Biografie*. Baarn, 2000.

ZEEMAN 1991

P. Zeeman (ed.), *Literatuur en context. Een inleiding in de literatuurwetenschap*. Nijmegen, 1991.